

תגובה לביקורת על מאמרי - "עבודתה של המורה ומקומה בשיחותיהן של מורות בחדר המורים בבית ספר דתי"

בפתח דברי ברצוני להודות לכל מי שעיינו במחקרי. נראה לי שהמחמאה הגדולה ביותר לכותב מאמר הוא הידיעה שמישהו אי שם קרא בו, ואף השתמש בו לצורך עבודתו עם הסטודנטים שלו. כלומר, הוא לא רק קרא בו אלא אף השפיע על אחרים שיקראוהו, והברכה כפולה ומכופלת. יתר על כן, הקוראים אף ניתחו את המאמר לעומקו וכתבו ביקורת רצינית ומעמיקה עליו. מכל קוראי השכלתי ובוודאי מאלה שטרחו ובנו טיעונים כה משכנעים.

הביקורת עוסקת בכמה עניינים עיקריים:

- א. בחירת הפרשנות המתאימה - הצגת המורות כחריגות אף שאינן כאלה.
- ב. העמדות שיש לי ככותבת המאמר והתייחסותי לנחקרות - עקב עמדות אלה.
- ג. אימות הפרשנות והקטגוריות מול הנחקרות.
- ד. חשיפת נקודת המבט הסובייקטיבית ועמדותי ככותבת בפני קוראי המאמר.

להלן אתייחס לכל אחד מן הסעיפים הללו:

א. בחירת הפרשנות המתאימה

הכותב מתייחס לשאלה מהי הפרשנות המתאימה לתופעה שחקרתי, דהיינו סיפורים על הבית במקום העבודה. טענתי העיקרית היתה שהמורות בבית הספר התיכון הדתי בעיירת הפיתוח מידמות לסביבה (אף-על-פי שהן שונות ממנה) כדי להמשיך לתפקד בסיטואציה שהן נתונות בה.

לשם כך ניתחתי את הסיפורים והצבעתי על כמה מאפיינים המתאימים להתנהגותן של נשים דתיות בעיירת פיתוח ומתאימים פחות להתנהגותן

* ד"ר ענת קינן היא ראש יחידת המחקר במכללת קיי, באר-שבע.

של מורות. הכותב, בעזרת הסטודנטים שלו, טוענים בהמשך שתפיסת המציאות המוכרת לי איננה תפיסת המציאות היחידה. לדעתם אני באה מעולם שונה.

הכותב שואל עוד מדוע לא העדפתי פרשנות שונה, ואף מציע סיכום אחר למאמר, שידגיש הדגשה רבה יותר את חשיבותו של הפן המשפחתי בחברה היהודית. אני מסכימה בהחלט באופן ערכי עם כל הנאמר שם, אך, כפי שכבר ציינתי קודם, נראה לי שהפרשנות שנבחרה נתמכת בהחלט בממצאים שהוצגו.

ב. העמדות שיש לי ככותבת לגבי הנחקרות

ראשית, הריני מצהירה שאינני מסכימה עם פרשנותם של הכותבים למה שנכתב במאמר. כתבתי את המאמר כשאני מלאה הערכה לנשים הללו ולדרך שבה הן פותרות את הבעיות שהן ניצבות בפניהן. צר לי אם הקוראים הבינו חלק מן הדברים כהתנשאות או כביקורת; הכוונה היתה שונה לגמרי.

אני מציגה את הנשים הללו כשונות, אך הצגת השוני אין פירושה הבעת עמדה לגבי טיב השוני. השימוש במילים כמו "רגיל", "מקובל" ודומותיהן מתייחסות בהשוואה לבתי ספר אחרים המוכרים לי ולהתנהגות המורים המלמדים בהם. השוואה זו איננה ערכית וודאי שאיננה מניחה שהרגיל או המקובל הוא ה"בסדר" או ה"טוב" ולהפך.

לשם הדגמה אציג כאן עניין אחד - רמת הזיקה לעבודה. הכותב רואה בכך ביקורת סמויה של אשת קריירה, המאוכזבת מבחירתן של המורות בבית הספר. למעשה, עניין הקשר בין ההשכלה ובין רמת הזיקה לעבודה בישראל נבדק [כך למשל שמיר (1990), מנהיים (1990)], ונמצא שיש קשר הדוק בין רמת ההשכלה ובין רמת הזיקה לעבודה. ככל שרמת ההשכלה גבוהה יותר, כך רמת הזיקה והמחויבות לעבודה גבוהות יותר, ויש להבין את טענתי על רקע זה.

בהשוואה למקובל אצל נשים בעלות השכלה גבוהה, המורות מציגות בחדר המורים רמת זיקה נמוכה יותר. (הטענה חלשה עוד יותר משום שמה שקורה בחדר המורים הוא הצגה בלבד; ייתכן כמובן שבמציאות רמת הזיקה שלהן גבוהה בהרבה.) בשום אופן אין כאן הבעת עמדה אישית

המציינת שזו תופעה חיובית או שלילית; יש כאן בסך הכל תיאור מצב. כך יש לקרוא את כל הקטעים האחרים שבהם הואשמת בהבעת עמדה. אחד הדברים המאתגרים והמעניינים בתחומים השונים של המחקר האיכותני הוא מגוון האופציות הקיימות לשם התייחסות לממצאים. מגוון האופציות מוגדר בהתאם לערכי העולם הנורמטיבי שלי, מה רגיל ומה חריג בחברה שערכיה שונים.

יש בכך הרבה מן האמת, שכן אינני מורה בבית הספר ואני באה מעולם אחר - עולם המכללה. טענה כגון זו ניתן לטעון לגבי רוב המחקרים האנתרופולוגיים והאיכותניים המוכרים כיום, אלא אם כן נעשו בגישה של צפייה משתתפת. עם זאת, חלק מן המטען שהחוקר מביא עמו לתרבות הזרה שהוא חוקר - הוא אישיותו, שהתעצבה על סמך עולם הניסיון והידע האישי שלו [ראה למשל צבר בן יהושע (1997), אבישר, אקרמן, גורדון וכץ (1992)]. בתוקף מחקרי ועבודתי אני נמצאת הרבה בבתי הספר של אזור הדרום, וערכתי היכרות מעמיקה עם חדרי המורים ועם המורים בעשר השנים האחרונות. הצגתי את המורות כשונות - על רקע המציאות המוכרת הזו. לא ידוע לי על מחקרים נוספים העוסקים בסיפורי מורים בגישה אנתרופולוגית כזו, אבל ניתן להשוות את מחקרי למחקרים נוספים על מקומות עבודה כמו סיפורי פסיכולוגים, טכנאים של מכוונת חישוב, כבאים (McCarl, 1987; Orr, 1987; Schwartzman, 1984) ולראות שגם בהשוואה למקומות אלה המורות של בית הספר הזה שונות. יש לציין ששוני עדיין איננו אומר שבבתי ספר אחרים אין מדברים על נושאים שונים במקום העבודה, אלא שהכמות היא הקובעת. למרות הביקורת, אני עומדת בהחלט על טענתי שיש בבית הספר הזה משהו שונה.

הכותב מביא עדויות שונות לכך שפרשנות מקומית היתה רואה את הדברים בדרך אחרת. אחת המטרות של המחקר האיכותני היא חשיפת אותם דפוסים סמויים הנראים מובנים מאליהם לבני המקום. חשיפת הדפוסים הללו לעיני החוקר הבא מבחוץ, ובניית פרשנות לאותם דפוסים, נחשבות בקרב חלק מן החוקרים כעיקרו של המחקר האיכותני (למשל Schutz, 1971).

הכותב ממשיך ועומד על הבעייתיות הקיימת במחקר האיכותני, מבחינת תיקוף ההסברים, ואף מזכיר כמה דרכים לפתרון. אחת הדרכים המקובלות היא מה שגירטץ (1990) כינה התיאור הגדוש - איסוף נושאים שונים מתוך הסיפורים, שכולם מצביעים על אותה הפרשנות. זו הדרך שנקטתי

בעבודה זו, ובהתאם לכך טיפלתי בממצאים ובתיקופם. האפשרויות קיימות, וכל חוקר בוחר את אלה שמתאימות לו.

הסעיפים ג' וד' מתייחסים לאפשרויות כאלה.

ג. אימות מול נחקרים

את הסיפורים אספו מורות מתוך בית הספר, שהן גם הסטודנטיות שלי, ויחד שוחחנו על הפרשנויות שלי לטקסט זה. שיחות אלה נראו לי כמספיקות, ולא חשבתי שיש צורך בבקשת תגובות נוספות.

ד. חשיפת עמדותי בפני הקורא

כאמור, מחקר איכותני הוא בהכרח סובייקטיבי, והחוקר מביא עמו לעבודתו את כלל אישיותו, יחד עם עמדותיו, השקפת עולמו והדרך שבה הוא רואה ומפרש את הסיטואציה הנחקרת. מכיוון שהדבר כך הוא באופן עקרוני, לא ראיתי צורך לכתוב חלק המתייחס לכך בנפרד. ייתכן שלו הייתי בוחרת בדרך הזו היתה נחסכת ממני חלק מן הביקורת שהובעה כאן, ובדיעבד, להבא אכן אעשה כך.

לסיום ברצוני להודות לכם על ההערות וההארות המאלפות לעבודתי, ולצטט את קליפורד גירטץ (1990), הרואה במחקר איכותני ובקביעות שלו "קביעות שנויות במחלוקת ממהותן" (עמ' 38).

ביבליוגרפיה

- אבישר, אקרמן, גורדון, כץ (1992), ימי בית הספר, אוניברסיטת בן גוריון, באר-שבע.
- גירטץ קי (1990), פרשנות של תרבויות, תרגום יואש מייזלר, כתר, ירושלים.
- מנהיים, בי (1990), מרכזיות תפקיד העבודה בישראל - השוואה לאורך זמן, בתוך: אי גלברזון, אי גלין, אי רוזנשטיין - משאבי אנוש ויחסי עבודה בישראל, רמות, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- צבר בן יהושע, ני (1997), המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה, מהדורה חמישית, מודן, תל-אביב.
- שמיר בי (1990), המחויבות לעבודה ומרכזיות העבודה בחברה הישראלית - נתוני סקרים והערות בצידם, בתוך: משאבי אנוש ויחסי עבודה בישראל, לעיל.
- McCarl, R. (1987), Occupational Folklore, In: Oring, E. (ed.), *Folk Group and Folklore Genres*, Utah State University Press, Utah, pp. 71-89.
- Orr, J. (1987), Sharing Knowledge, Celebrating Identity: War Stories and Community Memory of Service Technicians, In: Middleton, D. & Edwards, D. (eds.), *Collective Remembering*, Sage Pub., 1987.
- Schutz, A. (1971), The Stranger: An Essay in Social Psychology, In: Schutz, A., *School & Society*, Open University Press, Routledge & Kegan Paul, London.
- Schwartzman, H. (1984), Stories at work: Play in an Organizational Context, In: Bruner, E. (ed.), *Text Play and Story*, The American Ethnological Society, U.S.A., pp. 80-93.